

Athene zoals het er nu uitziet. De stad is gebouwd rond een heuvel, met daarop de belangrijkste tempels. Helemaal bovenop staat de tempel voor Athene, de godin van de stad. Zij was een van de vele goden die de Grieken vereerden. Stadstaten Rond 450 v.C. woonde aan de randen van het Middellandse Zeegebied een volk dat we de Grieken noemen. Ze woonden niet in één staat, maar waren verdeeld over zo'n 700 verschillende stadstaten. Een stadstaat bestond uit een stad met omringend land en werd in het Grieks een polis (meervoud: poleis) genoemd. De stadstaten werden van elkaar gescheiden door bergketens en water. De meeste waren heel klein en telden niet meer dan 1.000 inwoners; alleen Sparta en Athene waren veel groter. De poleis verschilden van elkaar, maar er waren ook overeenkomsten. De belangrijkste was dat iedere polis een eigen bestuur had en zijn eigen wetten maakte. In iedere polis sprak men Grieks, vereerde men dezelfde goden en bouwde men op dezelfde manier tempels. Toch voelden Grieken zich in de eerste plaats inwoner van hun eigen polis en pas in de tweede plaats Griek.

De Griekse burger De Griekse stadstaten bestond een grote ongelijkheid tussen mensen. Om te beginnen had je het verschil tussen vrije mensen en slaven. Slavernij was in het oude Griekenland heel normaal. Je kon tot slaaf worden gemaakt als je tijdens een oorlog Griekegen was genomen, maar je kon ook als slaaf worden geboren, namelijk als je Buders slaven waren. Slaven werkten in de landbouw, de mijnen of het huishouden, maar ook als arts of leraar. Heel soms werden slaven vrijgelaten of konden ze zichzelf vrijkopen. Er was ook ongelijkheid tussen vrije mensen onderling. Bovenaan stonden de mannelijke burgers, dat wil zeggen de volwassen vrije mannen die uit de stad zelf afkomstig waren. Alleen zij hadden burgerrecht. Burgers moesten in tijd van oorlog de stad helpen verdedigen. In ruil daarvoor mochten ze meebeslissen over het bestuur van de polis, met name over de vraag of er oorlog moest komen of niet. In het begin mochten maar weinig mannen meepraten. Om de stad te verdedigen moest je namelijk je eigen wapens en harnas kunnen betalen en die waren heel duur. Dat kon eigenlijk alleen als je een landeigenaar was. Maar later kregen in sommige stadstaten, zoals Athene, ook arme boeren en handwerkslieden inspraak; als eenvoudige roeiers op de vloot waren zij namelijk onmisbaar voor de oorlogvoering. Vrouwen, vreemdelingen en slaven hadden geen burgerrecht. Zij waren militair niet belangrijk en mochten dus niet meepraten, zo redeneerden de vrije Griekse mannen.

Het leven in een Griekse stadstaat De meeste mensen in een Griekse stadstaat leefden van de landbouw. Ze verbouwden vooral graan, druiven en olijven. In de smalle bergdalen was het echter niet makkelijk voldoende graan voor alle Grieken te produceren. Daarom dreven Grieken ook veel handel. Ze verkochten aardewerk, wijn en olijfolie en kochten dan graan in. De Grieken waren zeevaarders en hadden overal langs de kusten van de Middellandse Zee en Zwarte Zee handelscontacten. De taakverdeling tussen Griekse mannen en vrouwen was heel strikt. De man was het hoofd van het gezin. Hij zorgde voor het inkomen, bijvoorbeeld als boer of handelaar. Ook bepaalde hij met wie zijn

dochter trouwden. Rijke jongens kregen uitgebreid onderwijs. Zij leerden rekenen, schrijven en lezen; ook sport was een belangrijk onderdeel van hun opvoeding. Jongens uit arme gezinnen kregen minder lang onderwijs, meisjes vaak helemaal niet. Vrouwen hadden minder rechten dan mannen. Zij stonden altijd onder toezicht van een man, meestal hun vader of echtgenoot, en mochten niets doen zonder zijn toestemming. Vrouwen in rijke families moesten bovendien in huis blijven. Wel gaven ze daar leiding aan het huishouden: ze hielden toezicht op de huisslaven en beheerden het geld. Meisjes trouwden vroeg, soms al op hun veertiende. De opvoeding door hun moeder stond helemaal in het teken van het toekomstige huwelijk. Bij arme vrouwen lag dat anders: om geld te verdienen werkten ze vaak buitenshuis. Wat Griekse vrouwen zelf van hun situatie vonden, weten we niet. Er zijn bijna geen teksten van vrouwen bewaard gebleven, waarschijnlijk omdat de meesten niet konden schrijven.

Verschillende staatsvormen Ons woord politiek is afgeleid van het begrip 'polis'. Onder politiek verstaan we de manier waarop een land of een stad besluiten neemt. Dat kan op verschillende manieren. Daarbij is vooral belangrijk wie de besluiten mag nemen. De Griekse poleis waren in het begin vaak een monarchie. In een monarchie heeft een erfelijke koning (monarch) de macht. Een raad van ouderlingen (wijze oude mannen) hielp hem bij het bestuur. Daarna ontstond de inspraak eisten in ruil voor het verdedigen van de stad. Om hun wapenrusting te betalen Zij werden dan ook aristol genoemd: besten. Deze edelen kwamen een paar keer per jaar samen en namen dan gezamenlijk beslissingen. In de meeste poleis verdween zo het koningschap, waar het bleef bestaan, hadden de koningen niet veel meer te zeggen. De edelen kregen, net als de koning vroeger, advies van een raad van ouderlingen. Soms lukte het één man om alle macht in handen te krijgen. Dat noemen we een tirannie. Ook Athene werd een tijdlang bestuurd door een tiran. Rond 590 v.C. werd in Athene besloten dat voortaan ook 'gewone' burgers moesten meevechten in het leger en de vloot. Deze boeren en handwerkslieden eisten dat ze in rull daarvoor mochten meebeslissen over zaken als oorlog en vrede. De edelen verzetten zich daartegen, maar in 508 v.C. was het zover. Voortaan mochten alle Atheense mannen met burgerrecht die ouder waren dan 18 jaar, politieke besluiten nemen. Athene was hierdoor een democratie geworden: het volk had de macht. so

- Geven leiding aan het leger en de vloot kiezen voor 1 jaar
- Dagelijkse leiding 50 personen wijzen iedere maand aan Raad van 500 500 personen
- Bereiden wetten voor A plaatsing d.m.v. loting voor jaar
- Volksvergadering Alle burgers boven de 18 jaar
- Beslissen over oorlog en vrede
- Sluiten bondgenootschappen
- Keuren wetten goed of af
- Rechters -Bestrafen mensen die zich niet aan de regels houden plaatsing d.m.v. loting voor 1 jaar

66
Ⲯ Bron 4 Het Atheense bestuur in de 5e eeuw v.C. De Atheense democratie

Natuurlijk was het niet gemakkelijk om Athene door duizenden mensen tegelijk te laten besturen. Er was daarom een ingewikkeld systeem bedacht. Ten eerste was er de volksvergadering, die alleen besluiten nam over belangrijke zaken.

Iedereen met burgerrecht kon hiernaartoe; er was plek voor 6.000 burgers. De volksvergadering kwam ongeveer veertig keer per jaar bijeen, onder andere om te besluiten over oorlog en vrede en om wetten goed of af te keuren. Ook kozen de Atheners hier leiders van het leger en de vloot. Voor het regelen van de dagelijkse gang van zaken was er een aparte raad met 500 burgers. Elk jaar werd die raad opnieuw samengesteld, door middel van loting. Deze raad maakte voorstellen voor nieuwe wetten en regelde de financiën van de stad. Omdat ook vergaderingen met 500 mensen niet heel praktisch zijn, wees de raad elke maand 50 mannen aan die in die maand de leiding over Athene hadden. Elke maand zaten er dus andere mensen in de 'regering'. De voorzitter wisselde zelfs elke dag. Athene had in de 5e en 4e eeuw v.C. dus een democratie, net als Nederland nu. Maar dat het woord hetzelfde is, zegt niet alles. Er zijn namelijk grote verschillen.

- In onze Tweede Kamer zitten 150 gekozen politici, die voor hun werk dagelijks politieke besluiten nemen. Zij doen dat namens de Nederlandse bevolking. De Grieken deden zelf aan het bestuur mee, naast hun gewone werk als boer of handelaar. Gewone Nederlanders kunnen eens in de vier jaar de leden van de Tweede Kamer kiezen. In Griekenland mochten alle burgers in de volksvergadering meebeslissen. In Griekenland was er iedere maand een andere regering, die het land bestuurde. In Nederland blijven de ministers in de regering normaal vier jaar lang zitten.
- In Griekenland mochten vrouwen niet deelnemen aan de politiek, in Nederland mogen ze dat wel. Beide democratieën zijn dus heel verschillend. Maar er is één belangrijke overeenkomst: in beide bepaalt uiteindelijk niet één persoon of een klein groepje mensen wat er moet gebeuren. Aan de politiek doen zoveel mogelijk mensen mee.

Bron 5 De Macedonische koning Alexander de Grote (links), in gevecht met Perzische tegenstanders. De scène is afgebeeld op een grafkist uit ca. 310 v.C., die is gevonden in Libanon. Het einde van de democratie De democratie die rond 500 v.C. in Athene was ontstaan, werkte heel behoorlijk; ook sommige andere stadstaten kozen voor de democratie. Maar na 350 v.C. veranderde de situatie. In Macedonië, een land ten noorden van Griekenland, was koning Philippus heel machtig geworden. Met zijn leger onderwierp hij de Griekse stadstaten, waaronder Athene. Nadat Philippus was vermoord, werd hij opgevolgd door zijn zoon Alexander de Grote. Net als zijn vader was Alexander een veroveraar. Tussen 336 en 323 v.C. veroverde hij onder meer Perzië en Egypte; zijn rijk strekte zich uit tot in India aan toe. Onder Philippus, Alexander en hun opvolgers bleven de volksvergaderingen en raden in de Griekse steden gewoon bestaan. Maar met hun macht was het gedaan. Voortaan bepaalden Macedonische koningen wanneer Griekse burgers oorlog moesten voeren en vrede moesten sluiten. Alleen over kleine kwesties binnen hun eigen stadstaat hadden de burgers zelf nog iets te zeggen. De tijd van de Griekse democratie was voorbij.

67 Paragraaf

Religie De Grieken geloofden net als de Egyptenaren in meerdere goden. Ze hadden dus een polytheïstische godsdienst. De Griekse goden en godinnen

leken net mensen. Ze kregen kinderen, deden soms domme dingen en waren blij, boos, verliefd en jaloers. Er was echter één groot verschil met de mens: de goden waren onsterfelijk en konden beslissen over het leven van de mensen. Elke god had een eigen taak. Er was één oppergod (Zeus) en verder onder meer een god van de zee (Poseidon), een god van de onderwereld (Hades) en een godin van het huwelijk (Hera). Athene was godin van de oorlog en de wijsheid. De Grieken dachten dat hun goden zorgden voor vulkaanuitbarstingen, stormen en onweer, maar geloofden ook dat ze bepaalden of je ziek werd, een goed huwelijk had, kinderen kreeg enzovoort

Om de goden gunstig te stemmen brachten de Grieken allerlei offers. Dat kon van alles zijn wijn, fruit en eetbare dieren, maar ook voorwerpen van goud en zilver. Dit offeren gebeurde op een altaar, een soort hoge tafel. Zulke altaren stonden voor de tempels die de Grieken voor hun goden bouwden. De tempel zelf was heilig: dit was het woonhuis van de god of godin. Hier gingen in principe dan ook alleen priesters en priesteressen naar aan binnen vertelden elkaar allerlei verhalen over goden, halfgoden en helden. De godenverhalen noemen we mythen. Het waren een soort sprookjes die eindeloos werden naverteld en waar steeds nieuwe dingen bij werden bedacht. Soms gebruikte men werden navertelen om natuurverschijnselen als onweer of een aardbeving te verklaren, of gebeurtenissen als de stichting van een stad. Alle Griekse godenverhalen bij elkaar vormen de Griekse mythologie.

Wetenschap De Grieken waren nieuwsgierig en zochten voor alles een verklaring. In het begin vonden ze die verklaringen in hun mythen. Als het onweerde, dachten ze bijvoorbeeld dat dat kwam doordat Zeus boos was. Ook geloofden veel Grieken dat ziekte een straf van de goden was. Later kwamen er geleerden die dat niet geloofden. Zij zochten een verklaring in de natuur zelf. Zo ontdekte de arts Hippocrates (ca. 400 v.C.) dat sommige ziektes een heel andere oorzaak hadden dan de boosheid van Zeus. Hij zag dat mensen ziek werden, als ze ongezond leefden en zichzelf slecht verzorgden. Hippocrates leerde zijn studenten dat ze het lichaam en het gedrag van mensen heel nauwkeurig moesten bekijken. Deze manier van onderzoeken noemen we wetenschap. Door allerlei verschijnselen nauwkeurig te bestuderen en kennis te verzamelen proberen wetenschappers verklaringen te vinden voor hoe wij en de wereld om ons heen in elkaar zitten. De Grieken waren niet de eersten die aan wetenschap deden: in het Midden-Oosten en Egypte waren er bijvoorbeeld al eerder heel knappe wiskundigen en sterrenkundigen. En het is zeker niet zo dat Griekse wetenschappers altijd gelijk hadden. Soms meenden ze te weten hoe de wereld in elkaar stak, zonder dat ze daar veel bewijzen voor hadden.

Eén geleerde beweerde bijvoorbeeld dat de wereld was opgebouwd uit heel kleine deeltjes: atomen. Wij weten nu dat dat klopt, maar dat is toeval: zoiets was in die tijd onmogelijk te bewijzen. De Griekse wetenschap was dus nog lang niet zo goed als de onze. Toch hebben Griekse wetenschappers door hun nieuwsgierigheid en hun manier van kritisch onderzoeken de wetenschap enorm

vooruitgeholpen. Zij hebben de basis gelegd voor de wetenschap in onze tijd. Behalve de natuur onderzochten wetenschappers ook de geschiedenis. In mythen waren het de goden die bepaalden hoe de geschiedenis verliep. Maar sommige Grieken waren daar niet tevreden over en gingen op onderzoek (het Griekse woord *historia* betekent letterlijk onderzoek"). Zo onderzocht de beroemdste Griekse historicus, Herodotus (ca. 440 v.C.), de oorlog die Grieken en Perzen met elkaar hadden gevoerd. Hij verzamelde verhalen van alle partijen en probeerde vast te stellen wat er nu echt was gebeurd. Zijn mening stond dus niet bij voorbaat vast. Historici van nu vinden dat uitgangspunt nog steeds heel belangrijk. Sommige Grieken wilden de wereld en de mens nog op een andere manier beter begrijpen, namelijk niet door waarnemingen te doen, maar door vooral goed na te denken. Zij stelden belangrijke vragen als: wat is goed en wat is slecht? Wat is mooi en wat is lelijk? Hoe weten we of iets echt waar is? En ook: wat is de beste bestuursvorm? Denkers die zulke grote, voor iedereen belangrijke vragen stellen en proberen te beantwoorden, noemen we filosofen; zij doen aan filosofie. Net als wetenschappers waren Griekse filosofen kritisch over bestaande mythen en religieuze opvattingen. Zij probeerden door logisch redeneren zelf tot wijsheid en kennis te komen. De filosoof Socrates (ca. 425 v.C.) deed dat vooral door allerlei mensen lastige vragen te stellen. Hij wilde zo aantonen dat de meeste mensen niet goed nadenken, voordat ze een besluit nemen. Volgens hem was daarom lang niet iedereen geschikt om aan de politiek deel te nemen. Hij was daarom een tegenstander van de democratie.

Socrates' leerling Plato (ca. 375 v.C.) onderzocht hoe de ideale samenleving eruitzag. Net als Socrates vond hij dat de democratie niet goed werkte, omdat gewone mensen niet goed nadachten over hun beslissingen. Hij stelde voor het bestuur van een staat over te laten aan wijze mannen, die wel voldoende verstand hadden om beslissingen te nemen. Ook Aristoteles was een belangrijke filosoof. Hij was een leerling van Plato en in bijna alles geïnteresseerd. Hij schreef over politiek, psychologie en natuurkunde, maar bijvoorbeeld ook over toneel. Over al deze onderwerpen verzamelde hij heel veel informatie. Tot ver na de middeleeuwen golden zijn boeken als de belangrijkste bron van kennis naast de Bijbel.

Griekse cultuur De Grieken staan niet alleen bekend om hun democratie, filosofie en wetenschap, maar ook om hun bijzondere kunst en architectuur. Daarbij borduurden ze voort op de kunst en architectuur van omliggende volken. Maar ze voerden wel belangrijke vernieuwingen door. Dat zie je bijvoorbeeld in de beeldhouwkunst. Egyptische beelden zijn prachtig, maar ze zien er niet zo levensecht uit. En dat wilden de Grieken juist wel. Hun godenbeelden moesten de goden precies zo laten zien als ze waren: met volmaakte lichamen. Daarom bestudeerden beeldhouwers het menselijk lichaam van top tot teen: de spieren, het gezicht en de beweging. Hun beelden van goden, sporters en anderen lijken daardoor net echt: ze zijn 'natuurgetrouw'. Ook in hun bouwkunst probeerden de Grieken perfectie te bereiken. De tempels voor de goden moesten zo mooi

mogelijk zijn. Opnieuw keken de Grieken naar hun burens, onder wie de Egyptenaren. Die bouwden al duizenden jaren prachtige tempels, waarbij het dak soms op enorme zuilen rustte. Dat idee namen de Grieken over. Daarnaast letten zij op de verhoudingen van het gebouw: hoogte, breedte en lengte moesten met elkaar in evenwicht zijn. Om dat te bereiken, maakten ze wiskundige berekeningen

De verspreiding van de Griekse cultuur In het begin, zo rond 800 v.C., was de Griekse cultuur beperkt tot een klein gebied, ongeveer het huidige Griekenland en het westen van Turkije. Maar in de loop van de eeuwen raakte de Griekse cultuur verspreid over een groot deel van de toenmalig bekende wereld. Dat gebeurde in twee 'golven'. De eerste daarvan vond al plaats in de 9e en 8e eeuw v.C. De Griekse bevolking groeide zo sterk, dat er voedseltekorten ontstonden. Een deel van de bevolking werd er daarom op uitgestuurd om op andere plaatsen nieuwe Griekse nederzettingen te stichten. Dat gebeurde vooral in het zuiden van Italië, maar ook elders langs de Middellandse Zee. We noemen het stichten van zulke nieuwe plaatsen kolonisatie. In hun nieuwe nederzettingen (of: koloniën) behielden de Grieken hun eigen taal, cultuur en goden. De tweede golf was het gevolg van de veroveringen door Alexander de Grote, rond 330 v.C. Hij onderwierp grote gebieden in Azië (waaronder het Perzische Rijk) en ook Egypte. Om zijn rijk meer samenhang te geven, probeerde Alexander overal dezelfde, gemeenschappelijke cultuur in te voeren. Soms liet hij plaatselijke gebruiken bestaan: zo liet hij zich in Egypte behandelen alsof hij een farao was. Maar verder was die nieuwe cultuur bijna helemaal Grieks. Zo raakte de Griekse cultuur over een groot deel van de toenmalig bekende wereld verspreid. De Grieken waren niet bescheiden: ze zagen hun eigen cultuur als de beste. Op de gebruiken van andere volken keken ze vaak neer. Vreemde talen klonken in hun oren als "barbarbarbar". Om die reden gingen de Grieken vreemdelingen barbaren noemen mensen die volgens hen een minderwaardige cultuur hadden.

De invloed van de Griekse cultuur De Griekse cultuur heeft zich dus over een groot gebied verspreid. Toch kun je je afvragen waarom wij tegenwoordig die cultuur zo belangrijk vinden. In de oudheid (de periode tussen 3000 v.C. en 500 n.C.) leefden er immers heel veel volken met interessante culturen, zoals de Egyptenaren en de Perzen. In de 5e en 4e eeuw v.C. waren de Perzen veel machtiger dan de Grieken. Maar vreemd genoeg leer je op school wel veel over de Grieken en niets over de Perzen. Dat heeft drie redenen. • De Grieken hebben bijzondere dingen bedacht, die je bij andere volken uit de oudheid niet of nauwelijks tegenkomt en die wij tegenwoordig heel waardevol vinden, zoals de democratie, de natuurgetrouwe beeldhouwkunst en bepaalde filosofische ideeën. • De kennis over de Egyptische, Perzische en andere culturen ging grotendeels verloren. Dat heeft te maken met de veroveringen van Alexander de Grote. De Griekse cultuur verdrong de andere culturen. Zo was er na verloop van tijd niemand meer die de Egyptische hiërogliefen kon lezen. Pas 200 jaar geleden

heeft een Fransman ontdekt hoe je ze kunt ontcijferen. Heel lang was er dus bijna niemand die iets wist over Egypte, Perzië en andere oude culturen. • Tegelijkertijd bleef in Europa veel belangstelling voor de Griekse cultuur bestaan. Dat kwam vooral door de Romeinen. In het volgende hoofdstuk lees je hoe zij vanuit Italië een wereldrijk opbouwden. De Romeinen hadden veel bewondering voor de Griekse cultuur en namen delen daarvan over. Vaak beschouwen we de cultuur van de Grieken en Romeinen zelfs als één geheel: de klassieke cultuur. Het Romeinse Rijk bleef heel lang bestaan, op sommige plaatsen zelfs meer dan duizend jaar. Ook daarna bleven mensen de boeken van Grieken en Romeinen lezen. Heel belangrijk

waren ook Arabische geleerden die veel Griekse kennis bewaarden en verspreidden. Op die manier bleef kennis over de klassieke cultuur in Europa bewaard. Zo ontstond een situatie waarin de westerse architectuur, kunst, literatuur, filosofie en wetenschap eeuwenlang Griekse en Romeinse voorbeelden gebruikten en geen Egyptische of Perzische. Deze drie punten verklaren dat de Grieken en Romeinen voor onze geschiedenis belangrijker zijn dan de 'vergeten' Egyptenaren en Perzen - ook al waren die in hun tijd veel machtiger en waren hun culturen zeker zo indrukwekkend.